

ДИНАМІКА ЛІДЕРСТВА В СТУДЕНТСЬКІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ГРУПІ

І. П. НІЦЕВИЧ

Згідно з теорією діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин, спільна діяльність виступає як колективоутворюючий фактор. Відповідно до цього положення, цілеспрямоване формування навчальної групи у процесі навчання повинно здійснюватися, перш за все, на основі взаємодії студентів. Взаємозв'язок особистісних рис, властивостей та громадсько-соціальних умов життєдіяльності дозволяє кожному студенту посісти своє певне місце, набути свого статусу у колективі. Особливо важливою ця проблема стає в юнацькому віці, в якому власне і знаходяться студенти ВНЗ. Цінності, які становлять глибинний фундамент соціально-значущої діяльності в ці роки, утворюють внутрішньогрупові переваги і вибір будь-кого з членів групи за ознакою референтності. У свою чергу, групова структура престижу й статусу її членів визначає так званих лідерів та аутсайдерів колективу.

Лідер – це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, які торкаються їхніх інтересів і визначають напрямок та характер діяльності всієї групи (Н. С. Жеребова, Я. Л. Коломінський, Р. Л. Кричевський). Ефективна діяльність групи, в першу чергу, залежить від того, які стосунки сформуються між офіційним і неофіційним лідером чи лідерами. Знаючи про реально укладені міжособистісні відносини в групі, педагог набуває можливості зорієнтувати їх у потрібному йому напрямку. З іншого боку, відповідно до своїх ділових та особистісних якостей, лідер групи спроможний допомогти педагогові у навчально-виховному процесі. Отже, дослідження загальної картини структури і динаміки розвитку навчальної групи не може бути продуктивним без чітких уявлень про основні соціально-психологічні характеристики лідерів.

Актуальність проблеми лідерства у педагогічній та віковій психології визначається невідповідністю рівня розробки проблеми потребам сьогодення. Тому дослідження закономірностей, механізмів і процесуальних характеристик лідерства у ВНЗ є важливим для корекції міжособистісних відносин студентів. Своєрідність навчальної групи ВНЗ полягає в тому, що вона є проміжною ланкою між шкільним класом і виробничим колективом. До структури її діяльності входять два види: навчальна й виробнича. Така суспільно корисна діяльність у цих умовах має свої особливості. Актуалізація особистості у процесі виробничої діяльності суттєво впливає на систему міжособистісних відносин студентів (В. М. Васильков, В. В. Рибалка, Н. А. Побірченко). Органічний сплав навчальної та виробничої діяльності в рамках групи ВНЗ надає широкі можливості для міжособистісного спілкування і різнобічного прояву кожної особистості [1].

Отже, соціальна значущість проблеми та недостатнє вивчення саме цього її аспекту й обумовили вибір теми статті «Динаміка неформального лідерства у навчальній групі ВНЗ».

Метою статті є дослідження лідерства як соціально-психологічного феномена студентської навчальної групи.

Завданням дослідження є виявлення динаміки розгортання лідерства в навчальній групі та з'ясування основних причин змінювання структури лідерства у процесі професійного навчання студентів ВНЗ.

Для розв'язання даного завдання був використаний комплекс методів дослідження, а саме: аналіз психолого-педагогічної наукової літератури з даної тематики, спостереження, анкетування, бесіда, психодіагностичні методики вивчення особистості, статистичні методи обробки отриманих даних [6].

Дослідження проводилося на базі Хмельницького інституту соціальних технологій. Усього дослідженням було охоплено 200 студентів, віком від 19 до 23 років. У лонгітудному дослідженні прийняли участь 80 осіб, у констатувальному та формуальному експериментах по 60 осіб. Дослідження проводилося в три етапи (пошуковий, дослідно-експериментальний, узагальнюючий) впродовж 2011–2012 років.

Проведений аналіз результатів дослідження дав можливість виділити три статусні категорії учнів у структурі неформальних комунікацій навчальної групи ВНЗ: «лідери» (26,6%), «ведені» (56,7%) та «аутсайтери» (16,7%). На персональному рівні аналізу неформальних комунікацій лідери навчальних груп на 20% і 30% відрізняються від «ведених» і «аутсайдерів» за рівнем інформаційної активності; на 17% – за рівнем комунікативності ($p < 0,01$). Лідери частіше виступають у ролі комунікаторів (67%), ніж реципієнтів (33%). На міжперсональному рівні аналізу активність міжперсональних зв'язків лідерів навчальних груп знаходилась на середньогруповому рівні, і вона на

40% вище показників «аутсайдерів». Рівень комунікативності лідера, як суб'єкта діяльності, на 16% вище, ніж у інших членів групи. Щодо рівня напруженості спілкування, то він у лідерів на 30% більше середньогрупових показників і на 40% вище показників «аутсайдерів».

Соціально-психологічна диференціація лідерів за типами основ їх популярності та впливовості (за опитувальником М.В. Шахназаряна) показала, що 20% виявлених нами лідерів – це лідери «інтелектуального» типу, 37,2% – лідери «емоційного» типу, 34,5% – лідери «праксічного» типу, 8,3% – лідери-«універсали». Відмічено, що різним типам лідерства властиві свої особистісні характеристики. Так, для лідерів «інтелектуального» типу провідним видом діяльності при перебуванні у ВНЗ є навчання; маючи певний запас знань, вони здатні яскравіше проявити свою індивідуальність у групі. Для лідерів «емоційного» типу провідним видом діяльності виступає міжособистісне спілкування, організація відпочинку учнів. Щодо лідерів «праксічного» типу, то можливість їхнього успішного самовираження більшою мірою здійснюється в організаційній та управлінській діяльності.

Встановлено, що у процесі групоутворення можна виділити, як мінімум, два рівні ціннісного обміну учнів, які співвідносяться з різними етапами життєдіяльності групи. Це діадний рівень, який є типовим для початкового етапу формування групи, коли вона ще не склалася як цілісне утворення. Ціннісний обмін у цей час розгортається між двома будь-якими членами групи, а за кінцевим результатом – у середині множини таких діад, утворених партнерами по групі, які приписують один одному певний соціальний статус. Другий, виявлений нами, рівень ціннісного обміну – власне груповий, який характеризує вже створену групу. В цьому випадку однією з сторін учасниць обміну стає вже сама група як сукупний колективний суб'єкт, який визначає статус своїх членів у залежності від їхніх ціннісних вкладів у діяльність групи [7].

У даному випадку на першому році навчання рівень діадного обміну становив 66% міжособистісних комунікативних зв'язків, тоді як обмін групового рівня – лише 32%; в кінці другого року розвитку групи кількість діадних зв'язків зменшилася на 50%, а на третьому році навчання інтенсивність діадного і групового рівнів ціннісного обміну стабілізується. При цьому рівень діадного обміну в порівнянні з першим роком навчання знижується на 45%, а рівень групового обміну зростає на 46%.

Отже, процес ціннісного обміну є важливою умовою структуроутворення навчальної групи. Порівняв його розгортання обумовлює послідовність перетворення групи в єдиний колектив. Зокрема, в нашому дослідженні на стадії внутрішньодіадного обміну в 60%–75% випадків спостерігалася висока суб'єктивна активність учнів до одних і тих же членів групи. Разом із розгортанням ціннісного обміну відбувається і розвиток неформальних структур групи. Так, кількість лідерів від першого до третього курсу навчання зростає на 14%, кількість «ведених» зменшується на 10%, кількість «аутсайдерів» практично не змінюється.

У динаміці формування колективу групи спостерігаються певні зміни лідерів: на першому році навчання втрачають свій лідерський статус 57% учнів, на другому – 29%, на третьому – 10%. Всього за період навчання у ВНЗ із первинної кількості лідерів тільки 79% зберігають своє статусне становище в групі, 21% – його втрачають. Відмічено, що з первинно обраних лідерів лише 43% були постійними лідерами групи на всіх етапах навчання, 36% – втрачали цей статус після першого року навчання, а потім, через деякий час, знов його набували.

Таке трансформування лідерських позицій у динаміці розвитку групи можна пояснити змінністю видів діяльності студентів, тобто феномен лідерства є не стільки функцією особистості або групи, скільки результатом складного і багатопланового впливу різних обставин при входженні особистості в різні навчально-виробничі ситуації. Напевно група, на різних етапах свого розвитку, висуває різні вимоги до якостей лідера. Тому ефективність керівництва залежить від того, як і наскільки поведінка лідера опосередкована ціннісним змістом діяльності групи. Спільні дії детермінують етапність і зміст групоутворення, яке характеризується зміцненням почуття спільності [3].

Наприклад, у дослідженнях від першого до третього курсу навчання на 21% зростає групова згуртованість і на 39% – задоволеність учнів процесом спілкування. Водночас у розгортанні групового процесу відмічаються й певні ознаки незбалансованості міжособистісних відносин. Зокрема, комунікативна активність лідерів від першого до третього курсу падає: якщо на першому році навчання лідери більш прагнули бути «комунікаторами» (67%), ніж «реципієнтами» (33%), то на третьому році навчання їхня позиція кардинально змінюється. Такий хід подій, на наш погляд, свідчить про наявність у динаміці групоутворення деяких протиріч. Як відомо, перехід групи з одного рівня на другий відбувається нерівномірно; дуже часто цей процес йде шляхом загострення протиріч та їх подальшого

вирішення (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський), що нами й було зареєстровано на прикладі змін показників комунікативності в динаміці розвитку групи.

У проведеному дослідженні обґрунтована та експериментально перевірена концептуальна модель структури керівного ядра студентської навчальної групи у складі трьох типів лідерів (інтелектуального, емоційного, праксичного); вдосконалено методичні підходи до вияву та опису «портретних» характеристик лідерів різних типів.

Впровадження концептуальної моделі структури керівного ядра навчальної групи в навчально-виховний процес значно розширює можливості педагогічного складу ВНЗ із питань психологічної корекції міжособистісних відносин студентів, формування основ студентської самоорганізації і студентського самоврядування, оптимізації процесу професійного навчання через активізацію лідерів.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечувалися комплексним використанням методів і методик, адекватних меті та завданням дослідження, методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, оцінно-якісним та кількісним аналізом одержаних даних, результативністю стимулювання процесу самоактуалізації лідерів навчальних груп ВНЗ, використанням методів математичної статистики.

Отже, лідерство, як соціально-психологічний процес, як феномен, що змінюється у часі, відбиває, в першу чергу, неформальну структуру міжособистісних відносин учнів, тісно пов'язаних із загальним поетапним розвитком студентського колективу. Динаміка неформального лідерства у навчальній групі ВНЗ припускає етапність проходження групою ряду складних соціально-психологічних стадій, які визначають змінність типу лідерства. При цьому «полем» розгортання лідерства в навчальній групі є провідний вид діяльності в процесі розвитку студентського колективу.

Проведене дослідження підтверджує існування концептуальної моделі структури керівного ядра студентської навчальної групи у складі тріади лідерів різних типів, кожен із них у міжособистісній взаємодії з членами групи виконує свої функції, а їх інтегрований результат повинен забезпечити повноцінну життєдіяльність і розвиток навчальної групи як цілісної соціально-психологічної системи.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми лідерства в студентській навчальній групі. Зокрема, більш детального вивчення потребують питання щодо умов, засобів і форм спільної діяльності педагогічних працівників та лідерів; розкриття основних механізмів активного впливу педагогічного колективу на особистість лідера; генезису прояву природних передумов формування організаторських здібностей лідерів різних типів.

Список використаної літератури

1. Василькова О. І. Психолого-педагогічні питання неформального лідерства в навчальній групі ПТУ / О. І. Василькова // Педагогіка і психологія. –1999. – № 2 (23). – С. 83–89.
2. Василькова О. І. Структурно-логістична модель динаміки неформального лідерства в учебній групі / О. І. Василькова // Психологія : зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – Вип. 12. – С. 113–118.
3. Василькова О. І. Соціально-психологічні характеристики лідерів учебних груп ПТУ / О. І. Василькова // Психологія : зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – Вип. 13. – С. 379–385.
4. Василькова О. І. Дослідження особистісних характеристик лідерів навчальних груп ПТУ / О. І. Василькова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; [за ред. Максименка С. Д.]. – К. : «Гнозис», 2003. – т. 5, ч. 4. – С. 73–77.
5. Василькова О. І. Методичні підходи до вивчення особистості лідера навчальної групи ПТУ / О. І. Василькова // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості : зб. наук.-метод. ст. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф., 30 вересня–2 жовтня 1998 р. – Дрогобич : «Відродження», 1998. – С. 52–55.
6. Василькова О. І. Проблема дослідження динаміки лідерства в навчальній групі / О. І. Василькова // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины : сб. науч. тр. Ин-та экономики промышленности НАН Украины. – Донецк, 1999. – С. 330–336.
7. Василькова О. І. Проблема дослідження та використання неформального учнівського лідерства у виховній діяльності педагога / О. І. Василькова, В. М. Васильков // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. : «Пед. думка», 1999. – Кн. 1. – С. 146–153.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор М. І. Томчук.